

ОСВІТНІ СИСТЕМИ ТА ІНСТИТУЦІЇ

УДК 378.111(4)

ОСОБЛИВОСТІ ЗАЛУЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНИХ СТУДЕНТСЬКИХ СОЮЗІВ ДО УПРАВЛІННЯ ВИЩОЮ ОСВІТОЮ У КРАЇНАХ БОЛОНСЬКОГО КЛУБУ

Анна Улановська

У статті окреслено й схарактеризовано основні рівні діяльності Національних студентських союзів країн Болонського клубу та організаційно-процесуальні особливості їх залучення до управління вищою освітою. Здійснено порівняльний аналіз моделей взаємодії державних органів управління та студентських союзів у процесі формування національної освітньої політики, а також з'ясовано механізми студентського впливу на процес ухвалення важливих рішень у контексті модернізації вищої освіти. Досліджено особливості діяльності найбільших європейських студентських організацій, які стали потужними суб'єктами розвитку освітньої галузі на загальнодержавному рівні.

Ключові слова: Національний студентський союз, управління вищою освітою, модернізація вищої освіти, освітня політика, суб'єкти розвитку освітньої галузі.

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю продовження модернізації системи вітчизняної вищої освіти в контексті демократизації й євроінтеграційного поступу України, що передбачає включення широкого кола зацікавлених сторін до процесу вироблення та реалізації освітньої політики на всіх рівнях. Приєднавшись до Болонського процесу (БП), наша держава зобов'язалася дотримуватися загальноєвропейських принципів розвитку вищої освіти (ВО), одним із яких є визнання студентів ключовими суб'єктами, тобто рівноправними партнерами в управлінській сфері. Незважаючи на деякі позитивні зрушення у галузі залучення студентства до управління на інституційному рівні, вплив студентських представництв у національній площині залишається досить незначним з огляду на відсутність нормативно-правового та змістово-процесуального обґрунтування їхньої діяльності в контексті модернізаційних перетворень ВО.

Розв'язанню нагальних проблем залучення студентства до управлінської діяльності у вітчизняній освітній системі сприятиме, на нашу думку, вивчення прогресивного досвіду Національних студентських союзів (НСС), що входять до складу найбільшої у Європі представницької організації студентів – Європейського студентського союзу (ЄСС).

У працях вітчизняних науковців окремі аспекти залучення студентства розглядаються в дослідженнях, присвячених організаційно-педагогічним засадам управління інноваційним розвитком системи ВО (В. Білокопитов, В. Андрущенко, О. Іванюк, Г. Клімова, А. Сбруєва), історії становлення вітчизняного студентського руху (Р. Ковалюк, О. Кін, О. Лісовець, В. Мокляк), організаційним та змістовим засадам функціонування органів студентського самоврядування (І. Бех, Є. Бородін, А. Добридень, Ю. Кращенко, А. Троцко), тощо. На основі загальнонаукового аналізу зазначених розвідок українських учених можемо стверджувати, що у вітчизняному науковому просторі відсутнє цілісне вивчення організаційних і процесуальних засад залучення студентства, зокрема ЄСС та національних організацій-членів, до процесу модернізації ВО як окремого предмета дослідження.

Метою статті є окреслення та характеризування організаційних та процесуальних особливостей залучення європейських Національних студентських союзів до модернізації ВО в контексті Болонського процесу. Для досягнення поставленої мети були використані такі загальнонаукові методи дослідження, як аналіз, синтез, зіставлення, узагальнення та систематизація, що дали змогу ґрунтовно вивчити наукові й документальні джерела, а також веб-сайти європейських НСС. За допомогою логіко-системного та структурно-функціонального методів було визначено та проаналізовано основні організаційні та процесуальні аспекти залучення НСС до управління ВО на національному рівні.

Національне студентське представництво в Європі є складним, гетерогенним і динамічним явищем, розвиток якого визначається сукупністю зовнішніх і внутрішніх факторів. У більшості держав Болонського клубу НСС утворюються як неприбуткові організації у процесі кооперації представницьких об'єднань різних університетів, що мають на меті збільшити свій вплив у національному контексті та розширити міжнародні зв'язки. До складу ЄСС входять 45 найпотужніших НСС, що істотно відрізняються за своїми організаційно-змістовими характеристиками, а саме робочою структурою, ресурсами, політичною програмою, тобто цілями та напрямками діяльності, стратегіями реалізації визначених пріоритетів і результатом. Сучасне середовище, у якому діють НСС, складається із трьох частково взаємодіючих рівнів: базового, національного та наднаціонального. На базовому рівні перебуває локальне студентське представництво, тобто студенти, індивідуальна чи колективна діяльність яких спрямована на захист інтересів здобувачів ВО в межах факультету, ВНЗ або міжінституційних об'єднань. Саме ці студенти складають основу НСС та визначають його політику і пріоритетні вектори діяльності відповідно до своїх цілей, місій та цінностей. У національному вимірі ВО, відстоюючи права студентів, НСС взаємодіє або співпрацює з Міністерством освіти, іншими представницькими організаціями, агенціями забезпечення якості, що мають своє бачення розвитку освітньої галузі та власні інтереси в цьому процесі. Очевидно, що в сучасних умовах національна система ВО знаходиться під впливом міжнародних тенденцій і стратегій модернізації ВО, основною серед яких у європейському регіоні є БП. Таким чином, процес становлення, розвитку й реалізації впливу НСС обумовлений як внутрішніми, так і зовнішніми факторами.

Підтвердження таких мікувань знаходимо в дослідженнях відомого фахівця у галузі управління ВО М. Клеменчича, згідно з якими відомо, що значний вплив на формування організаційних, процесуальних і змістових засад діяльності будь-якого НСС здійснюють, *по-перше*, члени цієї асоціації, тобто інституційні студентські спілки, що прийняли колективне рішення про співпрацю, надали необхідні ресурси для заснування спільної структури та делегували повноваження представляти їхні інтереси, цінності й потреби перед державними органами управління; а *по-друге*, зовнішні умови реалізації представницько-політичної діяльності, оскільки студентські асоціації з метою розширення свого впливу намагаються певною мірою адаптуватися до суспільно-політичного середовища [4, с. 7]. Таким чином, досліджувати, а тим паче порівнювати діяльність різних НСС неможливо без урахування політичного клімату та підходів до розвитку системи національного студентського представництва у країнах ЄПВО, де вони функціонують.

У Європейському регіоні співіснують дві різні моделі взаємодії державних органів управління та громадських утворень у процесі формування національної політики – неокорпоративістська та плюралістична. У галузі розвитку ВО та залучення студентства до цього процесу неокорпоративістська модель, згідно з визначенням професора М. Клеменчич, являє собою систему представництва студентів з обмеженою кількістю об'єднань (одне або дві), які офіційно визнані державою як суб'єкти, що володіють репрезентативною монополією у процесі ухвалення важливих рішень. Крім класичної неокорпоративістської системи, дослідниця виокремлює два інших різновиди цієї моделі студентського представництва: 1) функціонально-диференційована монополія у подвійних системах ВО (наприклад, у Фінляндії National Union of University Students in Finland відстоює права та інтереси студентів класичних університетів, а The University of Applied Sciences Students in Finland є представником студентських організацій політехнічних вишів); 2) територіально-диференційована монополія у федеративних системах, де управління ВО здійснюється на регіональному рівні й право представляти інтереси студентів надається одній регіональній студентській асоціації (наприклад, в Бельгії the Flemish Union of Students є представницькою організацією Фламандських студентських організацій, а the Federation of French-speaking Students представляє франкомовні освітні установи [4, 10]. Створення таких представництв може відбуватися як «зверху», коли держава наділяє монополієм правом певні утворення, що підтвердили свою дієвість та ефективність або просто відповідають певним ідеологічним спрямуванням (державний корпоративізм), так і «знизу», суспільними структурами чи університетськими спілками (ліберальний корпоративізм). У сучасному ЄПВО неокорпоративістська модель взаємодії держави та студентства існує в таких країнах, як Німеччина, Австрія, Великобританія, Норвегія, Бельгія, Болгарія, Хорватія, Боснія та Герцеговина, Ізраїль та Чеська Республіка. В інших державах преважає плюралістична модель студентського представництва, що ґрунтується на взаємодії численних репрезентативних об'єднань, які конкурують або співпрацюють у процесі лобіювання інтересів і прав студентів

на національному рівні. За такого підходу студентські союзи розглядаються як незалежні та добровільні організації, що не контролюються державними структурами. Проте варто зазначити, що кожна з названих моделей має як позитивні, так і негативні сторони. На основі вивчення основних засад діяльності різних НСС, що входять до складу ЄСС, нами було здійснено порівняльний аналіз неокорпоративістської та плюралістичної моделей студентського представництва за такими основними критеріями: робоча структура, умови членства, джерела фінансування, основні напрямки діяльності, механізми реалізації впливу (табл. 1).

Таблиця 1

Порівняльна характеристика основних моделей взаємодії держави та НСС

<i>Критерії</i>	<i>Плюралістична модель</i>	<i>Неокорпоративістська модель</i>
<i>Робоча структура студентських об'єднань</i>	Лінійно-штабна Лінійно-функціональна Проектно-цільова Мережева	Лінійно-функціональна Лінійно-штабна Проектно-цільова
<i>Умови членства</i>	Добровільне членство	Автоматичне або обов'язковечленство
<i>Джерела фінансування</i>	Можливе адміністративне фінансування, проте на конкурсній основі; членські внески	Стабільне адміністративне фінансування; обов'язкові членські внески
<i>Основні напрямки діяльності</i>	<i>Суспільно-політичні</i>	
	<ul style="list-style-type: none"> • адвокація студентських прав у межах освітнього середовища та суспільства взагалі; • демократизація вищої освіти; • становлення студентства як потужної соціальної групи; • соціальний захист студентів; • працевлаштування випускників; • становлення громадянського суспільства 	<ul style="list-style-type: none"> • представництво / лобіювання студентських інтересів у межах національних органів управління вищої освіти; • розвиток сфери послуг для студентів; • демократизація вищої освіти; • охорона навколишнього середовища
	<i>Академічні</i>	
	<ul style="list-style-type: none"> • забезпечення якості вищої освіти; • розвиток членських організацій та навчання студентських представників 	

Продовження табл. 1

	Управлінські	
	<ul style="list-style-type: none"> • залучення студентів до процесу управління на всіх рівнях; • фінансування вищої освіти; • модернізація галузі освіти.	<ul style="list-style-type: none"> • залучення студентів до управління у межах інституцій освіти; • розвиток системи вищої освіти.
Механізми реалізації впливу	Переважно <i>неінституціоналізовані</i> : дослідницька та проектна діяльність; робота спеціальних комітетів різного спрямування; внесення пропозицій щодо розробки законодавчої бази; організація заходів, обговорень, дебатів; проведення демонстрацій, кампаній та акцій протесту.	Переважно <i>інституціоналізовані</i> : включення представників НСС до Міністерств, відповідальних за ВО, або інших управлінських структур, агенцій із забезпечення якості, експертних комітетів, консультативних груп; надання різних послуг студентам.
Позитивні сторони	Можливість вибору для студентів; баланс інтересів різних груп студентства, вплив на формування освітньої політики та відсутність монополії	Стабільне фінансування, чітко визначені сфери діяльності, консенсусна форма політичних рішень у галузі освіти.
Недоліки	Недостатнє фінансове забезпечення; конкуренція між організаціями	Формальний доступ до процесу ухвалення рішень; конкуренція всередині організації

Таким чином, схарактеризовані моделі взаємодії держави та національних студентських організацій мають багато спільного, що й не дивно, адже, як справедливо стверджує вітчизняна дослідниця М. Остапенко, неокорпоративізм не є абсолютним запереченням плюралізму, а лише доповнює, стабілізує і розширює деякі його функціональні можливості [2, с. 51]. У контексті сучасних модернізаційних перетворень та розвитку ЄПВО багато студентських об'єднань намагаються долучитися до вирішення найгостріших проблем, пов'язаних із процесом імплементації Болонських положень у національному вимірі. Проте форми залучення студентства та механізми здійснення впливу суттєво відрізняються у європейських країнах. Для неокорпоративістської моделі характерними є переважно інституціоналізовані механізми: включення представників НСС до Міністерств, відповідальних за ВО або інших управлінських структур, агенцій із забезпечення якості, експертних комітетів, консультативних груп; організація і проведення досліджень, форумів тощо.

Незважаючи на те, що студентські організації плюралістичних систем також долучаються до процесу модернізації шляхом науково-дослідної та проектної діяльності, основними механізмами впливу залишаються більш радикальні заходи – дебати; проведення демонстрацій, кампаній та акцій протесту. Таким чином, погоджуємося із академіком В. Кременем, який стверджує, що при плюралізмі групи інтересів діють досить часто як «групи тиску», а не реалізації державної політики [1].

На основі аналізу нормативної бази діяльності НСС можна констатувати, що, залежно від законодавчого оформлення залучення студентства до управління на національному рівні, обидві схарактеризовані моделі студентського представництва можуть мати як офіційні, так і неформальні канали впливу на процес ухвалення важливих рішень. Згідно з моніторинговим дослідженням, проведеним фахівцями Ради Європи на чолі з А. Перссон у 2003 р., найбільш поширеними офіційними (правовими) механізмами залучення студентів до процесу вироблення національної освітньої політики є: 1) закони про включення студентів до Національної ради ВО або інших законотворчих, консультативних чи акредитаційних органів в освітній галузі; 2) положення, що регулюють порядок консультацій та нарад з Міністерством, відповідальним за ВО [8]. На противагу цьому, неформальна державно-студентська взаємодія реалізується шляхом неофіційних консультацій і семінарів, заснування тимчасових робочих груп при Міністерстві, неформальних контактів із посадовими особами, письмового або усного спілкування із членами або представниками управлінських структур. Проте наявність законодавчого оформлення не є обов'язковою гарантією фактичного впливу студентства. Натомість, студентські представництва, які створили мережу неформальних зв'язків та взаємодіють із органами влади поза межами нормативно-правового поля, можуть бути дійсно впливовими. Отже, розвиток студентських об'єднань у кожній європейській країні є унікальним, залежить від сукупності різних чинників і потребує ґрунтовного вивчення. Далі логічним вважаємо розгляд досвіду найбільших і найвпливовіших НСС, що діють в умовах різних моделей.

Яскравим прикладом плюралістичної моделі державної політики щодо представництв студентів є Франція, де на національному рівні існує досить велика кількість студентських організацій. Вони конкурують між собою на виборах студентських представників у дорадчі структури при Міністерстві освіти й науки і фінансуються за рахунок державних грантів залежно від кількості одержаних місць. Найвпливовішою студентською організацією, що має більш ніж вікову історію діяльності та захисту студентських інтересів, залишається Національний союз студентів Франції (l'UNEF). На сучасному етапі названа організація є студентською платформою, що відстоює освітні, соціальні та економічні права понад 30 тис. здобувачів ВО із різних вищих навчальних закладів країни [14]. Логіко-системний аналіз основних документів, публікацій та кампаній дозволив виокремити ключові характеристики l'UNEF, які сприяють утриманню лідерських позицій серед інших НСС: демократична багаторівнева організаційна структура, політика соціально-трансформативного синдикалізму, співпраця з управлінськими органами в галузі.

1. *Демократична багаторівнева організаційна структура.* Локальні відділи Союзу, що діють у кожному місті Франції, а в Парижі присутні в кожному університеті, називаються Загальними асоціаціями студентів (ЗАС). Основною управлінською інституцією Союзу є Конгрес, що включає делегатів від усіх ЗАС, які збираються раз на два роки й визначають основні напрямки діяльності організації. Особливістю організаційної структури досліджуваного студентського об'єднання є наявність Контролюючої комісії – зовнішнього органу, який перевіряє відповідність ухвалених рішень статуту Союзу, а також вносить пропозиції щодо розв'язання можливих конфліктів усередині ЗАС або виконавчих органів. Наріжним каменем внутрішньої демократії І'UNEF є існування так званих внутрішніх «трендів» – добровільних об'єднань членів організації з метою розробки та внесення пропозицій щодо пріоритетних напрямків діяльності Союзу [13]. Таким чином, можемо зробити висновок, що І'UNEF є незалежною демократичною організацією, яка завдяки чітко визначеній багаторівневій робочій структурі та присутності на місцевому й інституційному рівнях має змогу ефективно реалізовувати основні цілі та завдання.

2. *Політика соціально-трансформативного синдикалізму,* як основна ідеологічна доктрина І'UNEF, передбачає об'єднання студентів з метою посилення студентського руху в суспільстві, постійну боротьбу за покращення матеріального та правового стану студентів, незалежно від зовнішніх контекстуальних умов. Основними формами залучення Союзу до суспільних, політичних й освітніх процесів завжди були протистояння, переговори та внесення пропозицій щодо реалізації змін [12]. Отже, особливістю І'UNEF є надзвичайно активна громадянська позиція, що знайшла своє відображення у численних кампаніях та протестних акціях. Крім того, ключовим вектором діяльності є постійна мобілізація студентських сил та пошук можливостей для висловлення поглядів студентів.

3. *Співпраця з управлінськими органами в галузі ВО,* що реалізується шляхом включення представників Союзу до Національної ради з питань ВО та досліджень (CNESER) та Національного центру університетів і шкіл (CNOUS), які є дорадчими органами при Міністерстві освіти й науки. На виборах до названих структур у 2002–2012 рр. саме представники І'UNEF одержували більшість голосів.

Варто зазначити, що, відстоюючи переважно соціальні й економічні права студентів, І'UNEF від самого початку досить критично ставився до Болонських ініціатив, зокрема, до процесу їх реалізації. Масові студентські повстання у 2005 р. та 2008–2009 рр. за участю Союзу проти введення трициклової системи навчання та коммодифікації освіти «під болонським соусом» стали відображенням позиції французьких студентів, до яких приєдналися і викладачі, виступаючи проти непослідовних та прискорених модернізаційних перетворень. Фахівці І'UNEF наголошують, що соціальний вимір має стати пріоритетним у контексті розбудови ЄПВО. Основними вимогами залишаються збільшення державного фінансування галузі ВО, розширення доступу до ВО для усіх соціальних верств населення, а також розвиток програм академічної мобільності [15]. Отже, можемо констатувати, що І'UNEF – це потужна

студентська організація національного рівня, особливими характеристиками якої є досить розгалужена демократична структура, активна суспільно-політична позиція, що знайшла своє відображення у численних протестних акціях і кампаніях упродовж усієї історії існування Союзу, а також співпраця з іншими суб'єктами розвитку ВО в межах дорадчих органів у галузі управління освітньою системою.

У Великобританії, де домінуючою є неокорпоративістська модель взаємодії громадських структур з органами державного управління, єдиною студентською представницькою організацією національного рівня є Національний студентський союз (NUS-UK). Метою NUS-UK є «представляти колишніх і теперішніх студентів у національному й міжнародному вимірі та розвивати кооперацію між студентськими об'єднаннями Англії, Уельсу, Шотландії та Ірландії» [7]. Проте, послуговуючись історико-генетичними дослідженнями таких науковців, як Б. Саймон [9] та А. Кумар [5], можемо стверджувати, що протягом своєї історії Союз декілька разів радикально змінював пріоритети діяльності залежно від суспільно-політичних та економічних умов у державі. Основними векторами роботи NUS-UK, що залишаються актуальними й сьогодні, є надання різних послуг студентам (організація подорожей, студентських обмінів тощо), покращення умов життя студентів, підтримка студентських організацій регіонального й локального рівнів.

Принагідно зазначимо, що британський студентський союз залишається на сьогодні одним із найбільш комерційно зорієнтованих НСС у Європі. Згідно з даними, представленими директором Департаменту з розвитку міжнародних зв'язків NUS-UK М. Деєм, фінансування організації здійснюється за рахунок членських внесків, що формують основну частину бюджету (44%), проте ефективна політика щодо диверсифікації джерел фінансування дозволяє залучати додаткові спонсорські кошти (7%), одержувати зовнішні гранти (12%), а також отримувати дохід від продажу дисконтних карт для студентів та надання різних послуг членським організаціям (37%) [3, с. 40]. Заснована в 1982 р. структура NUS-Services Ltd. на сучасному етапі свого розвитку є потужною компанією, що займається оптовими закупівлями товарів для студентів, комерційним розвитком та інфраструктурною підтримкою членських організацій. Результатом такого підходу є постійне збільшення доходів, що дозволяє NUS наймати професійний персонал, оплачувати працю студентів у штаті, а також підтримувати фінансово студентські клуби й представників студентів на рівні факультетів. Заслугує на увагу й наукова діяльність, яку NUS-UK почав активно розвивати з середини ХХ ст.. Регулярні моніторингові розвідки освітніх, суспільно-політичних та економічних проблем, що зачіпають інтереси студентства, а також публікації результатів власних досліджень не лише сприяють розвитку членських організацій, але й використовуються національними органами управління у процесі вироблення освітньої політики. До ключових напрямків досліджень Союзу належать: фінансування освіти та забезпечення студентів; ВО й академічний досвід студентів; студентські спільноти та їхнє забезпечення; злочини студентів на ґрунті ненависті; рівність можливостей та толерантність; етика й захист навколишнього середовища; комерційні дослідження.

Беззаперечним пріоритетом для NUS-UK упродовж усієї історії його діяльності залишається розвиток студентських союзів регіонального та інституційного рівня. До основних інструментів реалізації основної місії варто віднести: 1) ініціативу з оцінювання студентських союзів, що являє собою системний аналіз напрямків діяльності та наданих послуг, а також визначення недоліків і шляхів удосконалення членських організацій; 2) нагородження NUS (NUS Awards) – щорічний захід для студентських представництв, під час якого визначаються переможці в таких номінаціях: найкращі студентські союзи, кампанії, підприємницька діяльність, можливості залучення студентів, рівність, освіта, офісна команда року, персонал [6]; 3) залучення студентства до процесу забезпечення якості в Шотландії (SPARQS) – агенція, що надає підготовку студентським представникам для участі у підвищенні якості освіти та рекомендації ВНЗ щодо ефективного включення студентів [10]; 4) TSEP (Залучення студентства через партнерство) – спільна ініціатива HEFCE (Ради з фінансування вищої освіти Англії), AoC (Асоціації коледжів), Агенції із забезпечення якості, GuildHE та NUS, що сприяє розвитку залучення студентства як в академічній, так і в управлінській сферах [11].

У ході системно-структурного та порівняльного аналізу основних засад діяльності Національних студентських союзів, які входять до складу ЄСС, встановлено, що в Європі співіснують дві різні моделі взаємодії державних органів управління та громадських утворень у процесі продукування національної політики – неокорпоративістська та плюралістична. Визначено, що неокорпоративістська модель являє собою систему представництва студентів з обмеженою кількістю організацій, які офіційно визнані державою як суб'єкти з репрезентативною монополією у процесі ухвалення важливих питань. Плюралістична модель ґрунтується на взаємодії численних представницьких об'єднань, які конкурують або співпрацюють у процесі лобіювання інтересів і прав студентів на національному рівні. З'ясовано, що залежно від законодавчого оформлення залучення студентства до управління, обидві схарактеризовані моделі студентського представництва можуть мати як офіційні, так і неформальні канали впливу на процес ухвалення важливих рішень. На основі дослідження різних за своїм походженням, способом взаємодії із державою, організаційною структурою, джерелами фінансування, політикою у суспільно-політичній та освітній галузі та рівнем залучення до процесу модернізації вищої освіти найбільших та найвпливовіших НСС Європи, а саме I'UNEF (Франція) та NUS-UK (Великобританія), можемо констатувати, що кожен з них має свої характерні організаційно-процесуальні особливості та прогресивний досвід, який може бути використаний у процесі розвитку потужного студентського представництва в Україні на національному рівні.

Список використаних джерел:

1. Кремень В. Шлях до стабілізації: збалансування корпоративних інтересів / Василь Кремень // День. – 2007. – № 94. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://day.kyiv.ua/uk/article/podrobici/shlyah-do-stabilizaciyi-zbalansuvannya-korporativnih-interesiv>.
2. Остапенко М. А. Плюралізм та неокорпоративізм як моделі узгодження інтересів суспільства і держави / М. А. Остапенко // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 22: Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін: збірник / М-во освіти і науки, молоді та спорту України, Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова. – К.: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2012. – Вип. 7. – С. 48-53.
3. Day M. Dubious causes of no interest to students? The development of National Union of Students in the United Kingdom / Mike Day // European Journal of Higher Education. – 2012. – Volume 2, Issue 1. – P. 32–46.
4. Klemenčič M. Student representation in Western Europe: introduction to the special issue / M. Klemenčič // European Journal of Higher Education, 2012. – P. 2–19.
5. Kumar A. Achievements & Limitations of the UK Student Movement / Ashok Kumar // The Assault on Universities. A Manifesto for Resistance. – London: Pluto Press, 2011. – P. 132–142.
6. NUS Awards [Electronic resource]. – URL: <http://www.nusawards.org.uk/>.
7. NUS-UK / A brief history [Electronic resource]. – URL: <http://www.nus.org.uk/en/who-we-are/our-history/a-brief-history/>.
8. Persson A. Student participation in governance of HE in Europe: the results of a survey / Annika Persson. – Strasbourg. – 2003. – 50 p. [Electronic resource] – URL: www.aic.lv/.../Oslo_D-ESR%202003%20final%20Report.rtf.
9. Simon B. The student movement in England and Wales during the 1930s / Brian Simon // History of Education: Journal of the History of Education Society. – 1987. – Volume 16, Issue 3. – P. 189–203.
10. Student partnerships in quality Scotland [Electronic resource]. – URL: <http://www.sparqs.ac.uk/>.
11. The Student Engagement Partnership [Electronic resource]. – URL: <http://tsep.org.uk/>.
12. UNEF / Le syndicalisme comme réponse à la loterie libérale [Electronic resource]. – URL: <http://unef.fr/2011/06/09/le-syndicalisme-comme-reponse-a-la-loterie-liberale/>.
13. UNEF / Nos statuts [Electronic resource]. – URL: <http://unef.fr/nos-status/>.
14. UNEF / Qu'est ce que l'UNEF? [Electronic resource]. – URL: <http://www.ehea.info/http://unef.fr/category/unef/quest-ce-que-lunef/>.
15. UNEF / Résultat de la recherche... [Electronic resource]. – URL: <http://unef.fr/?s=Bologne>.

References

1. Kremen, V. (2007) The way to stabilization: balancing corporate interests. Newspaper «Den», (94). Available at: <http://day.kyiv.ua/uk/article/podrobici/shlyah-do-stabilizaciyi-zbalansuvannya-korporativnih-interesiv>.
2. Ostapenko, M. (2012) Pluralism and neo-corporatism as models of reconciling the interests of society and the state. Scientific journal of National Pedagogical University after M. P. Dragomanov, Series 22: Political science and methods of teaching social and political subjects. Kyiv, pp. 48–53.
3. Day, M. (2012) Dubious causes of no interest to students? The development of National Union of Students in the United Kingdom. European Journal of Higher Education (Volume 2, Issue 1) pp. 32–46.
4. Klemenčič, M. (2012) Student representation in Western Europe: introduction to the special issue. European Journal of Higher Education, pp. 2–19.
5. Kumar, A. (2011) Achievements & Limitations of the UK Student Movement. The Assault on Universities. A Manifesto for Resistance. London:: Pluto Press.
6. NUS Awards. Available at: <http://www.nusawards.org.uk/>
7. NUS-UK. A brief history. Available at: <http://www.nus.org.uk/en/who-we-are/our-history/a-brief-history/>.
8. Persson, A. (2003) Student participation in governance of HE in Europe: the results of a survey. Available at: www.aic.lv/.../Oslo_D-ESR%202003%20final%20Report.rtf.
9. Simon, B. (1987) The student movement in England and Wales during the 1930s. History of Education: Journal of the History of Education Society. (Volume 16, Issue 3) pp. 189–203.
10. Student partnerships in quality Scotland (SPARQS). Available at: <http://www.sparqs.ac.uk>

11. *The Student Engagement Partnership. Available at: <http://tsep.org.uk>*
12. *UNEF. Le syndicalisme comme réponse à la loterie libérale. Available at: <http://unef.fr/2011/06/09/le-syndicalisme-comme-reponse-a-la-loterie-liberale/>.*
13. *UNEF. Nos statuts. Available at: <http://unef.fr/nos-status/>.*
14. *UNEF. Qu'est ce que l'UNEF? Available at: <http://www.ehea.info> <http://unef.fr/category/unef/quest-ce-que-lunef/>.*
15. *UNEF. Résultat de la recherche... Available at: <http://unef.fr/?s=Bologne>.*